

**RÉGI ÉS ÚJ UTAK  
KIHÍVÁSOK AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET ELŐTT  
A XXI. SZÁZAD HARMADIK ÉVTIZEDÉBEN**

**OLD AND NEW PATHS  
CHALLENGES FOR APPLIED LINGUISTICS  
IN THE THIRD DECADE OF THE 21ST CENTURY**

DOBOS CSILLA<sup>1</sup>

**Absztrakt:** A mesterséges intelligencia korában, amikor a gép az emberekéhez hasonló tudással, képességekkel, kreativitással és tanulási kompetenciával rendelkezik, egyre inkább bővül azoknak a kihívásoknak és feladatoknak a köre, amelyek az alkalmazott nyelvészet különböző területei, kiemelten a kommunikáció tudománya előtt állnak. Ezzel párhuzamosan nő az alkalmazott nyelvészet mint tudományos diszciplína felelőssége is, hogy a mesterséges neuronok kommunikációjának világában megfelelően pozicionáljuk az emberi kommunikációt. Gyorsaságban, adatelemzésben és mélytanulásban nem tudjuk felvenni vele a versenyt, itt biztos vesztesek vagyunk, azonban az általános emberi értékek területén nem. A hagyomány és az innováció kettős követelménye biztosítja napjainkban az alkalmazott nyelvészet hasznosságát. Emberi kommunikációnk pedig mindig különleges érték marad. Az alábbiakban röviden és mozaikszerűen mutatok be tíz olyan alkalmazott nyelvészeti területet, ahol a kommunikációt illetően a hagyományos pillérekre épülő új utakon és innovatív módszerekkel célszerű továbbhaladni.

**Kulcsszavak:** *alkalmazott nyelvészet, hasznos nyelvészet, kihívások és feladatok, interdiszciplinaritás, alkalmazott nyelvészeti innováció*

**Abstract:** In the age of artificial intelligence, where machines have knowledge, skills, creativity and learning competences similar to those of humans, the range of challenges and tasks facing different fields of applied linguistics, especially communication science, is expanding. At the same time, applied linguistics as a scientific discipline has a growing responsibility to position human communication in the world of artificial neural communication. We cannot compete in speed, data analysis and deep learning, we are certainly losers in this area, but not in the area of general human values. The dual requirements of tradition and innovation underpin the usefulness of applied linguistics today. And our human communication will always be a special asset. In the following, I briefly outline, in a mosaic-like fashion, ten areas of applied linguistics where it is useful to move forward along new paths and innovative methods in communication, building on the traditional pillars.

**Keywords:** *applied linguistics, useful linguistics, challenges and tasks, interdisciplinarity, applied linguistic innovation*

---

<sup>1</sup> DR. HABIL. DOBOS CSILLA  
egyetemi docens  
Miskolci Egyetem  
BTK MFI Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék  
doboscsilla52@gmail.com

## 1. Bevezetés

A szavak különlevők és gyöngysorszerűek.  
A dolgok összefüggők és halomszerűek.  
Ezért a szavak és a dolgok csak súrolják egymást.  
(Weöres Sándor)

Az alkalmazott nyelvészet születését több mint 150 évvel ezelőtre, 1870-re datálja a szakirodalom. Jan Baudouin de Courtenay, az alkalmazott nyelvészet szülőatyja ebben az évben tartott a Szentpétervári Egyetemen egy olyan nyelvészeti témájú előadást, amelyben – többek között – az elméleti és az alkalmazott nyelvészet különválasztásának fontosságát hangsúlyozta. Kiemelte, hogy bár a korábbi évszázadokban a nyelvtudománynak kevés gyakorlati haszna volt, a jövőben ez jelentősen és alapvetően megváltozik: az alkalmazott nyelvészet mint a **nyelvtudomány eredményeinek az alkalmazása** az élet legkülönbözőbb területein fog meghatározó szerepet betölteni (Szerdahelyi 1990: 14; Simigné 2003: 15). Jan Baudouin de Courtenay feltevését az elmúlt 153 év fényesen igazolta: az alkalmazott nyelvészeti diszciplína mint a nyelvtudományi eredmények gyakorlati alkalmazásának a tana világszerte gyorsan fejlődött és egyre több tudományterületet vont hatáskörébe.

Szépe György az alkalmazott nyelvészetet „**közvetlenül hasznos nyelvészetnek**” nevezte (Szépe in Szerdahelyi 1990: 39) és különböző tanulmányaiban három fő tulajdonságát definiálta: (1) **interdiszciplinaritás**, (2) **hasznosság** (3) **innovativitás** (Terts 2012). Úgy vélem, napjainkban az alkalmazott nyelvészet mindhárom jellemzője egyaránt kiemelt fontosságú, hiszen: „Az alkalmazott nyelvészet tárgya a tiszta nyelvészet alkalmazása olyan kérdések megoldására, amelyek más tudományterületekhez tartoznak” (Kiefer 1991: 826). Az interdiszciplinaritás és a hasznosság kizárólag innovatív szemlélettel és hozzáállással valósítható meg. E hármas tulajdonságegyüttes olyan lehetőségeket kínál az élet különböző területein jelentkező problémák és kihívások megoldásához, amelyeket a XXI. század elején a világunk jobbá tétele érdekében nagyon komolyan szükséges figyelembe venni.

Simigné Fenyő Sarolta *Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe* című, 2003-ban megjelent monográfiájában az alkalmazott nyelvészet huszonegy különböző területét sorolja fel és mutatja be (vö. 2003: 41–63). Az azóta eltelt két évtizedben ez a szám jelentősen gyarapodott, amit vitathatatlanul tükröznek például a MANYE évente megjelenő programfüzetei.

A jelen tanulmányban az alkalmazott nyelvészet tárgykörén belül is gyakran vizsgált emberi kommunikáció témája szerepel különböző megközelítésekben. Egy, a kommunikáció kérdéseit általánosan szemlélő bevezetés (két témakör) után nyolc, napjainkban különösen jelentőssé vált részterület rövid bemutatása következik. A választás nem véletlenül esett éppen ezekre; azok a területek kerülnek megemlítésre, amelyekre napjainkban célszerű lenne a jelenleginél sokkal több figyelmet fordítani.

Bevezetésnek a közérthető kommunikáció (1) és a pragmatikai kompetencia szerepe a kommunikációban (2) témaköröket szánom. Mindennapi kommunikációs helyzetünk felöllelhetik akár az önmagunkkal folytatott kommunikációt (3), de a

közösségi kommunikációt is, ahol leggyakrabban a generációk közötti kommunikáció (4) valósul meg, és ahol sokszor nem árt a nyelven belüli fordítás eszközeivel élni (5). Ezt követően az oktatáshoz kapcsolódó kommunikáció jelenik meg, melynek során nagy szerepe lehet a kérdezés művészetének (6) és – nem csak a fordítások kapcsán – a modern nyelvhasználat és frazeologizmusok problémakörének (7). Speciális eseteknek tekinthetjük pl. az orvos-beteg kommunikációt (8) és igen nagy figyelmet kell szentelnünk a verbális agresszióknak (9) csakúgy, mint az erőszakmentes kommunikációnak (10).

A területek felsorolása távolról sem teljes (a cikk mindösszesen tíz témakört érint), mert az alkalmazott nyelvészet **hasznosságának** bemutatása interdiszciplinaritása és innovativitása révén sem szűkíthető le néhány oldalra. A választást e rendkívül színes palettáról a témák aktualitása és a szerző érdeklődési köre indokolta.

Az alkalmazott nyelvészetnek a kommunikációval kapcsolatos, illetve a pragmatikához és a nyelvhasználatához közel álló területeinek **hasznossága** abban nyilvánul meg, hogy felvértez minket olyan alapvető tudással, amelynek segítségével adekvát és innovatív módon tudunk viszonyulni a mesterséges intelligencia különböző megnyilvánulási formáihoz, adekvát és innovatív módon tudunk reagálni a mesterséges intelligencia által előidézett kihívásokra.

## 2. Közérthető kommunikáció

A *Flow* írása közben jöttem rá, hogy a nagyközönségnek írni jóval élvezetesebb, mint csak a szakmának. Élvezem, hogy úgy kell valamit elmagyaráznom, hogy mindenki megértse.  
(Csíkszentmihályi Mihály)

„Nem lehet nem kommunikálni.” – hangzik a kommunikációelmélet 1967-ben megfogalmazott első alaptétele (Watzlawick 1967), amelyet azóta is rendszeresen idéznek a kommunikációval foglalkozó könyvek, tankönyvek és tanulmányok. Az ember társas lény, a kommunikáció az egyik legősibb és legalapvetőbb emberi cselekedet. Éppen ezért a kommunikációt számos tudományterület, sokféle nézőpontból és különböző célok elérése érdekében vizsgálja, a kommunikációelmélet népszerű diszciplína.

A kommunikáció **közérthetősége** alapvető kérdés a mindennapi és a szaknyelvi diskurzus területén egyaránt. Kiemelten fontos például napjainkban, hogy a különböző kommunikációs színtereken a szakemberek és a laikusok párbeszéde sikeres legyen, de fontos az is, hogy a társadalomban és a családban a különböző generációk képviselői megértsék egymást. A közérthetőség az élet számos területén az eredményes problémamegoldás, a hatékony cselekvés, a fejlődés, valamint az innováció alapvető eszköze és feltétele. Éppen ezért kulcsfontosságú azoknak a kommunikációs stratégiáknak az ismerete, amelyeknek segítségével a beszédpartnerek képesek áthidalni a kölcsönös megértést gátló akadályokat.

A megértés kognitív folyamata szoros kapcsolatban áll az ún. **feldolgozási erőfeszítéssel** (vö. Heltai 2011: 110–123, 2014: 261–263), vagyis annak az erőfeszítés-

nek a nagyságával, amely a befogadáshoz szükséges. A fordítástudományi szakirodalomban gyakran hivatkozott relevanciaelmélet szerint az átadott információ értékének **arányosnak** kell lennie a megértéséhez szükséges erőfeszítéssel (vö. Heltai 2011). Ez különösen fontos az olyan kommunikációs színtereken, ahol eltérő tudással és kompetenciákkal rendelkező emberek folytatnak párbeszédet például a bírósági tárgyalóteremben, az orvosi rendelőben vagy egy bankban (vö. Domschitz–Hamp 2007: 124–129). A tudástöbblet egyaránt megmutatkozhat a szakmai és/vagy szaknyelvi, terminológiai területen vagy a kommunikativ kompetencia terén. Itt az **egyszerűségnek** és a belőle fakadó **közérthetőségnek** óriási a szerepe. Mindkét kategória (egyszerűség, közérthetőség) **célcsoportfüggő**, de lehet igazodni az általános elvekhez is, ahogyan azt az alábbi ismert idézetek tükrözik:

- Albert Einstein (1879–1955): „Mindent olyan egyszerűvé kell tennünk, amennyire csak lehetséges, de nem egyszerűbbé.”
- Szent-Györgyi Albert (1893–1986): „a legbonyolultabb kérdés vizsgálatára és megválaszolására is található egyszerű eljárás” mint ahogy „a legbonyolultabb gondolat kifejezésére is található egyszerű nyelvi forma.”
- Illyés Gyula (1902–1983): „Szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni.”
- Steven Paul Jobs (1955–2011): „Egyszerűt alkotni nehezebb, mint bonyolultat. Kemény munka árán lesznek a gondolataink egyszerűek és letisztultak. De megéri, mert ha egyszer eljut ide az ember, hegyeket tud majd megmozgatni.”

Célszerű lenne, ha az oktatásban a jelenleginél sokkal nagyobb figyelmet fordítanánk arra, hogy „a gondolatokhoz odataláló nyelvet” (Jókai Mór) és annak eszközeit, valamint az eszközök által felkínált kommunikációs stratégiákat átfogóbban megismerjék és hatékonyabban használják a diákok.

Kommunikáció- és pragmatikaelméleti axióma, hogy a nyelvi interakciók során képesek vagyunk **véges számú** elemből (pl. betűk) **végtelen számú** elemet (pl. mondatot) alkotni. Ahhoz azonban, hogy a megfelelő gondolatokhoz a megfelelően „odataláló” nyelvi eszközöket tudjuk használni, speciális kommunikációelméleti ismeretekre és pragmatikai stratégiákra van szükség. Szükség van továbbá arra is, hogy a tanulók és az egyetemi hallgatók „egyszerűen”, a grice-i maximák (Grice 1997: 213–228) betartásával tudják üzeneteiket közvetíteni.

### 3. A pragmatikai kompetencia szerepe a kommunikációban

Ne keresd a szó jelentését, keresd a használatát.  
(Ludwig Wittgenstein)

A pragmatika a nyelvet a társadalmi cselekvés egyik megnyilvánulási módjaként értelmezi, s azokat az elveket és eljárásokat vizsgálja, amelyek az **interaktív nyelvhasználat** alapját képezik (vö. Szili 2004; Reboul–Moeschler 2000). Elméletileg

ugyanis azt mondunk, amit akarunk, a gyakorlatban azonban mindig az adott szituációtól függően fogalmazzuk meg gondolatainkat, és ennek megfelelően választjuk ki mentális lexikonunkból a megfelelő nyelvi eszközöket.

A pragmatikai szakirodalom egyik központi témája a **közvetett** vagy **közvetlen**, illetve más terminológiát használva a direkt vagy indirekt beszédaktusok használatának kérdése. A beszédaktusok némelyike közvetlen módon szól a hallgatóhoz, de a mindennapi társalgásban a legtöbb beszédaktus, amelyet végrehajtunk, közvetett. A közvetlen kérdés beszédaktusát hajtjuk végre például, amikor azt mondjuk valakinek, hogy: *Töröld le a port*. Kérésünk tolmácsolásának azonban számos egyéb, közvetett módja is lehet: *Letörölted már a port?*; *Nem úgy néz ki, mintha már port töröltél volna!*; *Mi lenne, ha letörölnéd a port?*; *Ezt a szobát feldobná egy kis portörlés.*; *Mikorra tervezed a portörlést?*; *Meddig hagyod, hogy így nézzen ki ez a szoba?*; *Nem gondolod, hogy már elég vastag a por?*; *Ugye nem kell, hogy emlékeztesselek a portörlésre?*; *Nem tudnál fogni egy porrongyot és letörölni a port?*; *Nem te jössz most a portörléssel?* stb. A kérést „enyhébb” (*Ugye van elég idő, hogy letöröld a port?*) vagy „súlyosabb” formában is megfogalmazható (*Csináld meg azt a rohadt portörlést!*) (Labov–Fanshel 1997: 405–406).

A nyelvi változatok száma elméletileg végtelen, de a gyakorlatban is több száz változatot használunk, amelyeket nyelvünk **stilisztikai rétegei figyelembevételével** tudunk elhelyezni a szépirodalmi kifejezési módtól a netnyelven keresztül egészen a vulgáris megfogalmazásokig. A fenti példákban a megfelelő nyelvi köntös megválasztásától nemcsak az interakció résztvevői közötti viszony alakulása, hanem a szóban forgó helyiség tisztasága és pormentessége is függhet.

A pragmatikai kompetencia legfőbb ismerte az egyén **nyelvi produktivitása**, vagyis azon képessége, hogy egy adott gondolat kifejezésére rendkívül sok és – stilisztikai érték, meggyőző erő, valamint kommunikációs hatás szempontjából – nagyon változatos nyelvi reprezentációkat tud megalkotni. A pragmatikai kompetencia segít abban, hogy a rendelkezésünkre álló nyelvi eszközökből a szociális-szituatív kontextusnak és a céljainknak, szándékunknak leginkább megfelelő kifejezést tudjuk **kiválasztani**.

Szintén a pragmatikai kompetencia körébe tartozik annak eldöntése, hogy szükség van-e az ún. társalgási implikaturák (a megnyilatkozáshoz társuló sugallt jelentések vagy információk) kifejtésére, explikálására (Grice 1997: 221–228). Ha a párbeszédből hiányzik (szándékosan vagy véletlenül) az implikált tartalom explikálása, vagyis a beszédpartner teljes körű tájékoztatása az adott témával kapcsolatban, az őt kellemetlen vagy akár hátrányos helyzetbe is hozhatja, bizonyos helyzetben elvezethet a manipulációig.

Az alkalmazott nyelvészet feladata annak tudatosítása, hogy a gondolat nyelvi köntösének megválasztása a nyelvhasználó felelőssége. Így a pragmatikai kompetencia átfogó fejlesztése nemcsak a hatékony információáramlás és eredményes üzenettovábbítás érdekében kívánatos, hanem amiatt is, mert napjainkban, a rohanó világban kevesebb figyelmet fordítunk erre a feladatra, amely emberi kapcsolataink alakulását is jelentősen befolyásolja.

#### 4. Intraperszonális kommunikáció

A legrosszabb, ami az emberrel történhet,  
ha rosszat gondol önmagáról.  
(Johann Wolfgang von Goethe)

A szakirodalom a kommunikációs folyamatokat több szempont alapján osztályozza. Ezek közül az egyik legismertebb a **résztevők száma** alapján történő csoportosítás: a tömegkommunikációban (pl.: internet, sajtó, rádió, tv), melynek célja a minél gyorsabb, minél szélesebb tömegeket elérő tájékoztatás, a résztvevők száma gyakorlatilag korlátlan. A csoportkommunikáció esetében (pl.: nyilvános beszélgetések, előadások) a résztvevők száma jóval kevesebb, a személyek közötti kommunikáció pedig két- vagy többszemélyes, ahol a beszédpartnerek rendszerint közvetlenül látják, hallják és érzékelik egymást (Fercsik–Raátz 2006: 25–26). A felsorolt interperszonális kommunikációs típusokon kívül létezik még az ún. **intraperszonális**, belső, pontosabban: személyen belüli (önmagunkkal folytatott) kommunikáció (Fercsik–Raátz 2006: 27), amely bár a taxonómiákban szerepel, de amelynek jelentőségéről indokolatlanul kevés szó esik. Az intraperszonális beszélgetés a kommunikáció leggyakoribb, legteljesebb és legintimebb formája, amely egy **személyen belüli beszélgetést** jelent a legváltozatosabb stratégiák alkalmazásával (pl.: érvelés, meggyőzés, döntés stb.) és a legváltozatosabb témakörökben (pl.: jövőbeli tervek, aktuális problémák, családi viták, érzelmek stb.).

Az intraperszonális kommunikáció lehet pozitív vagy negatív színezetű belső beszéd. A fejlett önbecsüléssel, önbizalommal és megfelelő önértékeléssel rendelkező személyek törekszenek a belső kommunikációjukat is pozitív kicsengésre hangolni, és a legritkább esetben tesznek személyen belüli monológjukban vagy párbeszédükben olyan beszédlépéseket, amelyek a szóbeli bántalmazás határait súrolják (pl.: *De hülye vagyok!*, *Nem vagyok képes egyetlen értelmes gondolatra sem.*, *A házasságom egy katasztrófa!*, *Senki sem szeret!* stb.). A negatív belső párbeszéd félelmet, aggodást, reménytelenséget és bizonytalanságot szül, míg a pozitív elszántságot, határozottságot, lelkesedést eredményez és rendszerint az adott helyzet vagy probléma gyorsabb, eredményesebb megoldásához vezet.

A túl gyakori negatív belső beszéd negatív gondolati mintákat és sémákat hoz létre, ami hosszú távon a **személyiség fejlődését** akadályozni fogja. Fontos ezért, hogy az alap- és középfokú, valamint a felsőoktatásban egyaránt felhívjuk a figyelmet ennek a sajátos kommunikációs típusnak a létezésére, sajátosságaira és tudatosítsuk kognitív és pszichés hatásainak lehetséges következményeit.

#### 5. Generációk közötti kommunikáció

Újra meg kell tanulnunk ... a generációs együttműködés érdekében  
beszélgetni, hiszen a generációk együttélése nagy tapintatot,  
önzetlenséget, kompromisszumkészséget, odafigyelést igényel.  
(Endrei Judit)

A különböző verbális interakciók leírásakor minden kommunikációs modell kiemelt hangsúlyt helyez a beszédpartnerek jellemző tulajdonságaira, tudására és háttérismereteire (Fercsik–Raátz 2006: 20–25). Ezek a tényezők jelentős mértékben befolyásolják a generációk közötti kommunikáció eredményességét és hatékonyságát, valamint szerethetőségét és örömteliségét is. Meghatározó tényező emellett a közös valóság, a közös előismeretek és a közös előzmények megléte (Fercsik–Raátz 2006: 25).

A **közös valóság** megléte azt feltételezi, hogy a kommunikációban résztvevők viszonylag jól ismerik a valóságnak azt a szeletét, amelyről beszélnek. Negatív példaként említhetjük, hogy az idősebb generáció tagjainak jelentős (de fokozatosan csökkenő) része nem ismeri a digitális világ valóságát, ezért gyakran nem tud eredményesen részt venni az arról folyó diskurzusban. Megoldást jelent ilyen helyzetekben a szükséges ismeretek átadása, az ún. **intergenerációs tudástranszfer**. A fiatalabb generáció, a digitális bennszülöttek nemzedéke maximálisan birtokában van a digitális világra vonatkozó ismereteknek, így a megfelelő tudást (elvilleg) át tudja, át tudná adni az idősebbek részére. A generációk közötti tudástranszfer folyamatát – számos egyéb tényező mellett – a **tudásátadási és befogadási szándék erőssége**, valamint a rendelkezésre álló **idő** határozza meg. A szándék napjainkban gyakran egyik fél részéről sem elég erős, a tudás átadásához szükséges (szabad)idő pedig a fiatal generáció részéről rendszerint hiányzik. Ugyanakkor a fiatalok egyre szívesebben vállalják fel a „tanító” szerepét, bár rendszerint sem idejük, sem elegendő türelmük, kedvük és motivációjuk nincs ehhez a feladathoz. A multitasking világában (amikor több tevékenységet végzünk egyidejűleg) a Z és Y generáció tagjai, valamint az elfoglalt X generáció képviselői nehezen alkalmazkodnak az idők lassúbb tempójához, és így a tudás átadásának folyamata – a tanítási és információátadási szándék megléte ellenére is – gyakran megghiúsul, a **digitális szakadék** pedig tovább növekszik. Napjainkban éppen ezért valóban szükség van olyan, **szervezett keretek között folyó szenior oktatási formákra**, ahol (a fiatalok segítségével) a szépkorúak is bekerülhetnek, vagy legalább kirándulhatnak a digitális bennszülöttek világába. Az idők generációjában folyamatosan emelkedik a magasabb iskolai végzettségűek aránya, így Magyarországon is folyamatosan növekvő igény mutatkozik a szenior oktatás különböző formái és az élethosszig tartó tanulás (LLL) iránt.

A generációk közötti sikeres kommunikáció további fontos feltétele a **közös előismeretek** megléte. Nyilvánvalóan arról a könyvről lehet érdemben beszélgetni, amelyet a beszédpartnerek egyaránt olvastak, arról a filmről lehet érdekes párbeszédet folytatni, amelyet a beszédpartnerek egyaránt láttak. A tapasztalat azt mutatja, hogy a különböző generációk eltérő érdeklődése és különböző életszemlélete miatt az előismeretek csak részben azonosak, ami ahhoz vezet, hogy az idők és a fiatalok egyre kevesebb közös, mindkét fél érdeklődésére számot tartó témát találnak.

A **közös előzmények** megléte a családi programokat, közösen átélt eseményeket, rendezvényeket, utazásokat jelenti. Az ilyen előzmények megkönnyítik és hatékonyabbá teszik a beszélgetést, azonban nem feltételei a sikeres kommunikációnak. Az idősebb generációk képviselői gyakran beszélgetnek a múltról és a háborús emlékekről, holott a fiatalabb generáció rendszerint csak tankönyvekből, olvasmányélményekből vagy filmekből ismeri ezeket az eseményeket.

Ugyanakkor az idősek és a fiatalok is sokat tehetnek azért, hogy közöttük az együttműködés erősebb, a kommunikáció eredményesebb, a tudásátadás hatékonyabb legyen. Az idősebb generációknak, tehát az építők, a baby boomerek és részben az X generáció tagjainak az a feladatuk és egyben küldetésük, hogy továbbadják tudásukat, bölcsességüket és tapasztalatukat a fiatalabb generációknak, ugyanakkor nyitottak legyenek és elfogadják a netgeneráció segítségét a digitális világ megismerésében. A digitális világba történő beilleszkedés növeli a tudástranszfer csatornáinak a számát és így az idősebb generáció aktívabban tud hozzájárulni ahhoz, hogy a webkorszakban szocializálódott generáció megismerje az emberi együttélésre vonatkozó örök érvényű értékeket, erkölcsi-etikai normákat. A hagyományos gondolkodásmódba egyre jobban beilleszkedik a netgeneráció kettős szerepe, amelyet a tudástranszfer folyamatában (több-kevesebb lelkesedéssel) betölt: tanul az idősebb generációktól és tanítja az idősebb generációkat. A korábbi évszázadokra jellemző egyirányú tudásátadási folyamat a XXI. század elején egyre inkább kétirányúvá válik.

A Magyarországon jelenleg együtt élő hat generációt<sup>2</sup> a **kommunikációszegénység** jellemzi (Endrei 2015: 83). Különböző kutatások tanulsága szerint a családokban napi 4-5 percet fordítanak beszélgetésre, és ennek is jelentős része a család logisztikai feladatainak megszervezésére korlátozódik.

Boga Bálint, a Magyar Gerontológiai és Geriátriai Társaság volt elnöke *Pillantás a dombról. Válogatott fejezetek az idősödéstudomány területéről* című könyvében (Boga 2014) részletesen kifejti, hogy az idős emberek életminőségét alapvetően négy tényező határozza meg: (1) a testi közérzet, (2) a lelki közérzet, (3) a napi feladatok végrehajtásának komfortja, (4) a kedvtelések végzésének képessége és lehetősége (Boga 2014: 198). Meggyőződéssel állítom, hogy a „hasznos nyelvészet”, kiemelten a generációk közötti kommunikáció mind a négy területen meghatározó szerepet játszik és hozzájárul az életminőség javításához. A **kommunikációgazdag generációs együttműködés** elősegíti a sikeres, örömteli és aktív öregedés folyamatát, és ezáltal azt is, hogy az időskorú emberek minél tovább maradjanak a család és a társadalom teljes értékű tagjai. A különböző generációk attitűdváltásának és kommunikáció-gazdag együttműködésének sikere így egyrészt az időskor megítélésével kapcsolatos **társadalmi paradigmaváltás**, másrészt a különböző **szenior oktatási lehetőségek** fejlesztésének, támogatásának, az **oktatási intézmények intergenerációs tevékenységének** a függvénye. Mindezen folyamatokban számos, innovativitást igénylő feladat áll az alkalmazott nyelvészet előtt.

<sup>2</sup> (1) Építők vagy más néven csendes, illetve veterán generáció (1925–1945 között születettek), (2) Baby boomerek vagy magyar terminológiával a Ratkó-korszak generációja (1945–1964 között születettek), (3) X generáció (1965–1979 között születettek), (4) Y generáció (1980–1994 között születettek), (5) Z generáció (1995–2000 között születettek), (6) Alfa generáció (2010 után születettek). Megjegyzés: A generációk születési idejének pontos meghatározása a szakirodalomban nem egységes, ezért a fenti adatok az egyik lehetséges felosztást mutatják be.

## 6. Nyelven belüli fordítás

A szavak a fogalmak egész légióját zárják magukba,  
és a fordító vagy az olvasó tetszése szerint választhat közöttük.  
(Faludy György)

Amikor a fordításról általánosságban beszélünk, elsődlegesen a nyelvközi (interlingvális) fordításra gondolunk, és csak elvétve jut eszünkbe a **nyelven belüli** (intringvális) fordítás, illetve az ezzel gyakran együtt járó **regiszterváltás**, holott napjainkban ez utóbbiak szerepe a világban legalább annyira meghatározó, mint az interlingvális fordításoké. A nyelven belüli fordítás (más terminológiával: intralingvális interpretáció, átfogalmazás, átfordítás) lényege, hogy az adott nyelvi jelek értelmezése **ugyanazon nyelven más jeleivel** történik, vagyis ugyanazt a tartalmat, ugyanazon a nyelven, de eltérő nyelvi eszközökkel fejezzük ki (Jakobson 1959: 232–239).

A hétköznapi és a szakmai kommunikációra egyaránt jellemző, hogy a nyelven belüli fordítást alapvetően kétféle módon végezhetjük el. Az ún. **lokális intralingvális interpretáció** során szinonimák, parafrázisok, kommentárok, magyarázatok stb. segítségével egy adott szövegen belül történik a nyelven belüli fordítás (pl.: vasúti gördülőállomány → vonat, gyöngyvirágtól lombhullásig → tavasztól őszig), az ún. **globális intralingvális fordítás** esetében pedig új, másodlagos, függő szöveget hozunk létre (pl.: irodalmi művek átdogozása gyermekek részére, tudományos szövegek átalakítása laikusok számára, régi szövegek mai nyelvre történő fordítása stb.) (Dobos 2014: 63).

A nyelven belüli értelmező átalakítást a leggyakrabban bonyolult információ egyszerű megfogalmazására használjuk. Ilyen esetekben gyakran nem másodlagos, hanem  $x^n$  szövegalkotásról van szó: a tudós által ismert és használt, magas absztrakciós szintű és magas terminológiai sűrűségű szövegek a laikus által is érthető, befogadható és értelmezhető nyelven kerülnek megfogalmazásra (Dobos 2019: 63). Ennek a folyamatnak a civilizáció előre haladása, bolygónk megőrzése és a fenntartható fejlődés szempontjából napjainkban kiemelkedő jelentősége van. Égető szükség van ugyanis arra, hogy a tudósok, a szakemberek által megszerzett tudás egy része valamilyen – egyszerű, de a szükségesnél nem egyszerűbb – formában (beleértve és kiemelve a megfelelő nyelvi formát is) eljusson a nem szakemberekig, a laikusokig. Gondoljunk például a környezetvédelemre vagy a pandémiára. Hogyan várjunk el az átlagembertől együttműködő és környezettudatos magatartást, ha a klímaváltozással, erdőirtással, levegőszennyezéssel kapcsolatos tudás nem, vagy nem érthető módon érhető el számára? Hogyan várjunk el megfelelő döntést az „oltakozás” kapcsán, ha az átlagemberekhez nem jut el a megfelelő információ – a megfelelő nyelvi köntösben? A Covidról, a tüskefehérjéről és a szintetikus mRNS alapú vakcináról végtelen számú nyelvi formában és számos absztrakciós szinten lehet értekezni, azonban ha az a cél, hogy a nem szakember is megértse az üzenetet, le kell fordítani azt: a szakember nyelvéről a laikus nyelvére – intralingvális fordítás segítségével (pl.: indirekt közösségi védelem → nyájimmunitás, járványügyi zárlat → karantén, poszt-Covid-szindróma → covidfertőzés utáni tünetek, homológ oltás → ugyanazzal a vakcinával

történő oltás stb.). Az intralingvális fordítás iránya: covidinformáció szaknyelven → covidinformáció köznyelven. A szakmai tudás laikusokkal történő megosztásának a coviddiskurzusok esetében az alkalmazott nyelvészetben messze túlmutató szerepe van: A megfelelő intralingvális fordítás a covidmagatartási normák közvetítésének az alapja, a járványügyi elvárások teljesítésének a feltétele is lehet.

Az intralingvális fordítás tehát a **színvonalas tudományosság** és a **meggyőző ismeretátadás** között épít hidat, amely a **szakszerűség** és a **közérthetőség** közötti egyensúly pilléreire nyugszik.

## 7. A kérdés művészete

A nyelvem határai a világom határai.  
(Ludwig Wittgenstein)

Napjainkban az oktatási rendszer különböző intézményeiben olykor még mindig túl erős annak a régi szabálynak a hatása, melynek értelmében a tanár kérdez, a diák válaszol. A modern oktatásmódszertanok és a digitális oktatás sok változást hozott ezen a téren is, így a kérdéseknek és a megfelelő kérdésfeltevésnek egyre nagyobb szerep jut a különböző ismeretek elsajátításában, a tudásmegszerzés kognitív folyamataiban. A modern oktatási formákban célszerű minél gyakrabban élni azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a kérdések, a jó kérdések megfogalmazása kínál.

A kérdések a hétköznapi és a szakmai kommunikációban a beszélgetés fenntartói és irányítói (Gillen 1999: 52–61). A kérdések **átszövik** a beszélgetések teljes szerkezetét: Minden diskurzusban abból fakadnak a legeggyértelműbb interakciós következmények, ha az egyik vagy a másik beszédpartner kérdez valamit (Dobos 2009: 76–84).

Platón szókratészi párbeszédeinek köszönhetően tudjuk, hogy **kérdezni nehezebb**, mint válaszolni. A platóni dialógusokban többször előfordul, hogy Szókratész beszélgetőpartnerei átvesszik a kérdező látszólag előnyösebb szerepét, mivel el akarják kerülni a választ a kellemetlen kérdésekre. Hiába veszik át azonban a kérdező szerepét, hiába fordítják Szókratész ellen saját fegyverét, törekvésük kudarcot vall. Ennek oka – többek között – a kérdés hermeneutikai elsőbbségében rejlik. Minden kérdés előfeltétele a **nem tudás tudása** (Gadamer 1984: 254–257), a kérdésfeltevés ezért mindig egyfajta nyitottságot feltételez a tapasztalat negativitásának, vagyis a hiányzó információnak az irányában (Gadamer 1984: 255; Margitay 2004: 515). Ennek értelmében a tudomány és a kutatás világában a kérdéseket rendszerint a nem tudás tudásának felismerése implicálja.

A gyermekek világában a kérdésfeltevés **kíváncsiságot** és **érdeklődést** feltételez a világ dolgai iránt. Az iskolai évek során ez a természetes kíváncsiság és érdeklődés valahogy elvész, de legalábbis háttérbe szorul, a kérdésfeltevések gyakorisága csökken. Mindennek „kijavítása” nem lehet csupán az alkalmazott nyelvészet feladata, de egészen biztosan sok hasznos és innovatív megoldás rejlik a különféle alkalmazott nyelvészeti megközelítésekben.

A kérdések szeretetének megőrzésére, hasznosságának tudatosítására, a kérdés-feltevési stratégiák megismerésére célszerű kiemelt figyelmet fordítani az alap- és középfokú oktatásban egyaránt. Szintén fontos lenne annak tudatosítása (nemcsak az iskolában, hanem a felnőttek világában is), hogy a kérdések lehetnek **igazak** vagy **hamisak**. A hamis kérdésben tulajdonképpen **manipuláció** rejlik, hiszen az ilyen típusú kérdés a válaszadót hamis előfeltevések elfogadására kényszeríti, s ezáltal választ (és adott esetben a válaszból adódó cselekvését, döntését stb.) befolyásolja. Ezek a rosszindulatú és veszélyes kérdések érvelés és indokolás nélkül képesek arra, hogy megcáfoljanak vagy ellehetetlenítsenek egy személyt, illetve az általa képviselt álláspontot (Terestyéni 2006: 88–89). Quintilianus óta az is ismert, hogy a kérdésekkel kifejezhetünk méltatlankodást, csodálkozást, bizonyítást, sürgetést, vádolást, színlelést, erős parancsot vagy akár gyűlöletkeltést is (Quintilianus: 2008: 574–575). Tudjuk azt is, hogy a kérdés címzettjének befolyásolását sok esetben nem maguk a kérdések valósítják meg, hanem a hozzájuk tartozó, a velük összefüggő **előfeltevések**, az ún. **preszuppozíciók** (Terestyéni 2006: 86). A kérdések jelentéséhez olyan információk társulhatnak, amelyek explicit módon nem szerepelnek bennük, implicit módon azonban beleértődnek a kérdés szemantikai tartalmába (pl.: *Csalással szerezte a pénzt?*; *Honnan kapott 20 millió forint értékű megbízást?*; *Az ön kezéhez mennyi vér tapad?*; *Miért hitte el a képviselő valótlan állításait?*; *Miért hazudik XY?* stb.). A befogadóra nézve veszélyes vagy hátrányos előfeltevéseket és implikációkat tartalmazó kérdések agresszívek és támadó jellegűek, az ilyen típusú kérdéseknek mindig **homlokzatromboló** hatásuk van (Goffman 1990: 3–29).

## 8. A modern nyelvhasználat és a frazeologizmusok

A nyelv olyan, mint az ég a maga egymásba futó színeinek  
gyönyörű ajándékával.  
(Kazinczy Ferenc)

A frazeologizmusok a nyelvtörténet és a művelődéstörténet fontos forrásai, a frazeológiai egységek – a szólásokkal és közmondásokkal együtt – a nemzeti jelleg csodás történelmi tükrét alkotják. Gondoljunk olyan kifejezésekre, mint például a *saját malmára hajtja a vizet*, *több is veszett Mohácsnál*, *nem hajt a tatár, úgy bánik vele, mint a hímes tojással*, *kötélnek áll*, *mintha hájjal kezegetnék*, *kivágja a rezet*, *szidja, mint a bokrot*, *kosarat kap* stb. A frazeologizmusok sajátos **stílusélénkítő** és **kifejezés-színező** hatással rendelkeznek (Forgács 2007; Drahota-Szabó 2015: 177), amire napjainkban sokkal kevesebb figyelmet fordítunk, mint az indokolt lenne. A netkommunikáció és a digilektusok világában egyre inkább háttérbe szorulnak ezek a rendkívül érdekes, képszerű, sok-sok tudást és tapasztalatot magukba záró kifejezések. Az anyanyelvi és az idegen nyelvi oktatásban kiemelt figyelmet kell(ene) fordítani arra, hogy nyelvünk ezen csodálatos kincsei ne vesszenek a feledés homályába. Az innovatív alkalmazott nyelvészet segíthet ennek orvoslásában: etimológiai és kognitív nyomozással, fantáziával, képi ábrázolással, következtetéssel stb.

A nyelv változik, a nyelvhasználat változik, de semmi nem indokolja, hogy az írott-beszélt nyelv korszakában elveszítsük nyelvünk egyik csodás kifejező eszközét, amely lehetőséget kínál akár etimológiai és kognitív „nyomozásra” is. Például a *dugába dől* kifejezés esetén a főnévi komponens jelentése az idők folyamán csaknem teljes mértékben elhomályosult. Nyomoznunk kell a jelentés után: A Dunántúl egyes vidékein a hordó dongáját nevezték „dugának”, és ha elképzeljük, hogy a hordó dongáit (vas hiányában) gyorsan korhadó faabroncsokkal kötötték össze, előttünk áll a szólás mögött rejlő, szemléletes kép: a tönkrement abroncsok miatt dugába dőlő, hasznavehetetlen hordó képe. Az *olajat önt a tűzre* frazeologizmus esetében az idiomatikus jelentés kikövetkeztethető az eredeti szemantikai tartalom alapján: az ellenségeskedést, a szóváltás hevesességét fokozni.

Az elvonatkoztatás fogalmi rendszerében ugyanúgy, mint a nyelv rendszerében, léteznek **állandó kapcsolatok**, kész formulák, amelyek meghatározott gondolatok közvetítésének az eszközei. A frazeologizmusok a kommunikációnak éppen olyan alapeszközei, amelyek kész formulákként, nyelvi előregyártott elemekként rögzülnek a mentális lexikonunkban, amennyiben az iskola, a család és a média erre figyelmet fordít. (Talán még az *eső előtt köpönyeg* reklámszlogen is jobb, mintha teljesen feledésbe merülnek nyelvünk ezen értékei.) A frazeologizmusok éppen ezért megkönnyítik a kommunikációt, hiszen a szabad szószerkezettől eltérően **kész formában** emlékezetbe idézhetők, **jelentéstöbbletet** kínálnak és nominatív funkcióval rendelkeznek. Egyik további fő jellemzőjük a **jelentéssűrités**, ami gyorsítja, képszerűvé és egyszerűbbé teszi a kommunikációt.

Nem lebecsülendő a frazeologizmusok szerepe az idegen nyelvek tanulásában sem, oktatásuk **motiváló tényező** lehet, mert érdekesek, szemléletesek, képszerűek és remekül vizsgálhatók/oktathatók **kontrasztív** nyelvészeti keretben. Számos olyan frazeologizmust ismerünk, amelyek különböző nyelvekben azonos vagy nagyon hasonló kognitív mintára épülnek fel (pl.: *a hetedik mennyországban van, im siebten Himmel sein, быть на седьмом небе, to be in seventh heaven* = boldogság, határtalan öröm; *tűt keres a szénakazalban, to look for a needle in a haystack, искать иголку в стоге сена, chercher une aiguille dans une botte de foin* = valamit reménytelenül keres; *bolhából elefántot csinál, aus einer Mücke einen Elefanten machen, делать из мухи слона, to make a mountain out of a molehill* = túloz, felfúj, egy jelentéktelen dolgot komoly problémaként kezel stb.), illetve szemantikai, valamint morfo-szintaktikai vonatkozásban is párhuzamba állíthatók (pl. *kutyaharapást szőrével, den Teufel mit/durch Beelzebub austreiben, клин клином вышибать, to fight fire with fire* = ami a bajt okozta, az mulasztja el, egy rossz dolgot ugyanolyan rossz dologgal vagy még rosszabbal megszüntetni). Vannak azonban olyan frazeologizmusok is, amelyek egyáltalán nem rendelkeznek ekvivalensekkel más nyelvekben, ezek az ún. nonekvivalens frazeológiai egységek (pl.: *kihúzza a gyufát, most ugrik a majom a vízbe, egyszer volt Budán kutyavásár* stb.).

A funkcionálisan ekvivalens frazeológiai kifejezések kontrasztív vizsgálata, a fordításukra jellemző képszerű megoldások párhuzamos elemzése mindig óriási motiváló tényezőt jelent a nyelvtanulásban. A nyelvek iránt kevésbé érdeklődő tanulók

figyelmét is megragadják a közös vagy hasonló kognitív mintára épülő, de a különböző nyelvekben eltérő nyelvi reprezentációban használatos frazeológiai kifejezések. Például a *két legyet üt egy csapásra* (egyszerre két dolgot csinál, egyszerre két dolgot intéz el) frazeologizmusnak a németben szó szerinti fordításban a „két legyet üt egy csapóval” (*zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen*), az oroszban a „két nyulat öl meg” (*убить двух зайцев*), az angolban az „egy kővel két madarat öl meg” (*to kill two birds with one stone*), a franciában az „egy kővel kettőt üt, két ütést csinál” (*faire d’une pierre deux coups*), a spanyolban pedig az „egy lövéssel két madarat öl meg” (*matar dos pájaros de un tiro*) frazeológiai kifejezések felelnek meg (Świerczyński – Świerczyńska 2009).

A XX. század végén kialakult az ún. **frazeológiai pragmatika** tudománya, amely tudományterület szintén több figyelmet érdemel az oktatásban. Bár a terminus még nem honosodott meg a hazai szakirodalomban, az elnevezés mögött rejlő tartalom nem számít novumnak: A frazeológiai pragmatika olyan interdiszciplináris tudományterület, amely a frazeologizmusokat „működés” közben, meghatározott kommunikációs helyzetekben, meghatározott kommunikációs célok elérésében vizsgálja (Dobos 2020: 51–62). A hasznosság és az interdiszciplinaritás tehát adott, az alkalmazott nyelvészeti innovációnak a lehetőségei pedig határtalanok ezen a területen.

## 9. Az orvos-beteg diskurzus és az alkalmazott nyelvészet

A nyelvkincs egyúttal gondolatkincs.

Akinek több szava van, több ismerete van.

Akinek több szava van egy dologra, több gondolata is van róla.

(Babits Mihály)

„Élet és halál van a nyelv hatalmában ...” – a Példabeszédekéből (18:21) származó bibliai idézet jelentésének az orvosok és a betegek közötti kommunikáció kontextusában egészen különös, akár szó szerinti értelmezése is elképzelhető. Kevés olyan ember van Magyarországon, aki élete során legalább egyszer nem vett részt orvos-beteg diskurzusban. Igaz, hogy amikor orvoshoz fordulunk, a legritkább esetben gondolunk az alkalmazott nyelvészetre és a kommunikációs stratégiákra (egyébként helytelenül), hiszen azzal vagyunk elfoglalva, hogy mi a bajunk, mi fáj és legfőképpen arra gondolunk, hogyan lehetünk újra egészségesek. Szakirodalmi adatokkal alátámasztott tény és a laikusok sem vitatják, hogy a helyes diagnózis felállításának, az eredményes terápia kiválasztásának és ezáltal a hatékony gyógyításnak, eredményes gyógyulásnak az egyik alapvető feltétele a világos, érthető, empatikus kommunikáció, és ezzel együtt az eredményes információcsere az orvos és a beteg között.

A szakirodalom alapján a leggyakoribb orvosi tevékenység – bármennyire hihetetlennek is tűnik első pillanatra – a betegekkel való kommunikáció; pályafutása során egy orvos több százezer orvos-beteg találkozás és párbeszéd résztvevője (Pilling 2008: 46–65). Tudományosan igazolt tény az is, hogy az orvos-beteg kommunikáció minősége és időtartama egyaránt hatással lehet a diagnózis felállítására, a terápia

meghatározására és végül, de nem utolsósorban a gyógyulás folyamatára. Sok esetben a diagnózisalkotás kiindulópontja a beteg narratívája, vagyis az, amit – az általa helyesnek vélt, gyakran alaposabb mérlegelést nélkülöző, inkább ösztönösen választott nyelvi formában – elmond magáról, körülményeiről és az állapotáról. Az orvos által felállított diagnózisnak és javasolt terápiának ez a betegnarratíva az egyik alapvető pillére. Fontos emellett azt is hangsúlyoznunk, hogy az orvos-beteg kapcsolat és annak minden alkalmazott nyelvészeti aspektusa együttesen sem pótolhatja például a képzőképző diagnosztikai eljárások vagy molekuláris biológiai vizsgálatok eredményeként kapott információkat.

Ahhoz, hogy az orvos és a beteg „szót értsen egymással” – számos tényező mellett – gondolatépítkezésre, mérlegelésre, általános nyelvészeti és kommunikációs ismeretekre, nyelvhasználattal kapcsolatos stratégiákra van szükség, amelyek **tudatosíthatók** és **tanulhatók**. A gyógyítás, illetve a gyógyulás érdekében folyó érdemi és konstruktív kommunikáció rendszerint kölcsönös (szakmai, emberi, nyelvi) megértésen, bizalmon és empátián nyugszik, amelynek másik fontos alappillére az a „hasznos nyelvészettel” és nyelvhasználattal kapcsolatos tudás, amelyet az orvostanhallgatók az egyetemen, majd a gyakorlatban, a betegek pedig – a ma még gyerekcipőben járó – ún. **betegedukáció** folyamatában szerez(het)nek meg. A betegedukáció a kommunikációs ismeretek és stratégiák közvetítése mellett lehetőséget teremt az orvos-beteg kapcsolat átalakulásának a tudatosítására is: A korábbi orvos- és betegségek központú (paternalista, tekintélyelvű, utasításokon alapuló) szemlélet a XXI. század elejére beteg- és kapcsolatközpontú, együttműködő, személyre szabott orvoslássá alakult. Ez hatással van az orvos-beteg kapcsolat jellemzőire is: ideális esetben a beteg kilépve passzív és kiszolgáltatott szerepköréből aktív és együttműködő résztvevője az orvos-beteg diskurzusnak (Pilling 2008).

Öröndetes módon egyre gyakoribbak és népszerűbbek azok a kezdeményezések és programok (pl.: Sári Edina: *Joghurt villával avagy Kórmagyar* kisregénye, a *Bar-kochba* című dráma és a mű felolvasószínházi megfilmesítése, a Nézőpontváltó Egyesület *Rákérdezhetsz!* szlogennel indított orvos-beteg kommunikáció-educációs kampánya, számos alapítvány, köztük a REGEA és az „Összehangolva – Gyógyít a képzeleted!” alapítványok asszertív orvos-beteg kommunikációs projektjei, kommunikációs tréningjei stb.), amelyek az orvos-beteg diskurzus hatékonyságát, és ezáltal a gyógyítás-gyógyulás eredményességét hivatottak elősegíteni. Fontos lenne a jövőben a fent említett és egyéb hasonló, a „hasznos nyelvészeten” alapuló projektek további fejlesztéséhez és népszerűsítéséhez nagyobb támogatást biztosítani, hogy még részletesebb választ kapjunk – többek között – az alábbi kérdésekre:

- Hogyan változott meg az orvos és a beteg közötti kapcsolat a XXI. század elejére?
- Melyek az orvosok kommunikációs elvárásai a beteggel szemben?
- Melyek a betegek kommunikációs elvárásai az orvossal szemben?
- Mitől függ a hatékony orvos-beteg kommunikáció?
- Hogyan készüljön a beteg az orvos-beteg párbeszédre?

- Mennyiben tekinthető az orvos-beteg kommunikáció a gyógyulás egyik eszközének?

Az alkalmazott nyelvészet a költséghatékonyság szempontjából is vizsgálható. Az USA-ban évi sok száz milliárd dollárba becsülik azt a veszteséget, amelyet az orvos-beteg együttműködés hiánya és a nem megfelelő kommunikáció okozhat. A hatékony orvos-beteg kommunikáció hozzájárul(hat) ahhoz is, hogy az egyre költségesebb diagnosztikai eljárások, műszeres vizsgálatok, terápiás és prevenciós módszerek minél célzottabbak legyenek.

## 10. A szavak ereje és a verbális agresszió

A szó olyan, mint a méh: méze és fullánkja van.  
(Talmud)

A kommunikáció kultúrát, társadalmat, közösséget és embert formáló cselekvés. A szavaknak **cselekvéserőük** van, a szavaknak **teremtő** és **romboló** erejük egyaránt van. Ebben a fejezetben az utóbbi hatásról, vagyis a szavak romboló, bántó, sértő, vádló, hibáztató, megszegyenítő, lekicsinylő, lekezelő, támadó, manipuláló stb. erejéről, más kifejezéssel élve: a verbális agresszióról, a **szóbeli bántalmazásról** lesz szó. Az alkalmazott nyelvészet itt is rendkívül hasznos, olykor életmentő lehet.

A szóbeli erőszakot – ellentétben a fizikai bántalmazással – bizonyos helyzetekben nagyon **nehéz felismerni**, az áldozatok gyakran nem is sejtik, hogy verbális agresszió elszenvedő alanyai. A beszédpartner negatív megjegyzése ún. **homlokzat-romboló beszédaktus** (mint például a fenyegetés, vádaskodás, hibáztatás, szidalmazás, titkolózás, ellenkezés, leszólás, kioktatás, ítélkezés, kritizálás, becsúrlés, parancsolgatás stb.), amely – a személyiség kiforrottságától és stabilitásától függően – mindenkit bizonyos korlátok közé szorít. Ezek a korlátok lehetnek ideiglenesek, de akár olyanok is, amelyek az érintett életét és jövőjét alapvetően befolyásolják.

A verbális agresszió nagyon sokféle módon nyilvánulhat meg. Leggyakrabban olyan támadó vagy sértő szavak formájában érhető tetten, amelyek valótlan vagy negatív dolgot állítanak valakiről, amelyet az érintett elhisz, lerombolva ezáltal önbecsülését, önbizalmát, helyes önértékelését. A szóbeli bántalmazás körébe tartozik az olyan kifejezések használata is, amelyek az érintett személy testi vagy szellemi képességeire, jellembeli vagy erkölcsi tulajdonságaira, negatív szokásaira vonatkoznak. A becsmérlés és emberi méltóságot sértő, önbizalmat romboló kifejezés lehet durva, trágár szidás, káromkodás, szexista és rasszista nyelvhasználat, gúnynév használata, faji hovatartozásra utaló megszólítás, de megvalósulhat a nyelvi kifejezőmódban megjelenő negatív attitűdöt tükröző ironikus megjegyzések egész sorában, továbbá negatív értékítéletet vagy konnotációt tartalmazó célzások, utalások, viccek, tréfa és pletyka formájában is.

Szóbeli bántalmazás történhet szavak nélkül is, például amikor a beszédpartner nem teszi meg a diskurzusban elvárható beszédlépését, nem válaszol, nem figyel,

nem hallgatja meg beszédpartnerét, nem kíváncsi a véleményére stb. A verbális agresszió ezen típusainak a felismerése, különösen hierarchikus kapcsolatokban, még nehezebb feladat.

A verbális agresszió számos nyelvi formát és álarcot ölthet, lehet nyílt vagy rejtett, burkolt, rafinált és alattomos, amelyek ellen az áldozat csak abban az esetben tud hatékonyan védekezni, ha **felismeri** azt. A felismerést rendszerint tovább nehezíti, hogy a bántalmazó **fokozatosan** rombolja le a bántalmazott önbecsülését és önbizalmát, az áldozat pedig **fokozatosan** megszokja a rendszeres (gyakran egyre intenzívebbé váló) szóbeli bántalmazást, alkalmazkodik hozzá, sőt elfogadja és – ami a legszomorúbb, egyben legveszélyesebb a kommunikáció ezen formájában – idővel jogosnak véli azt ('biztos bennem van a hiba').

A jelenleg hatályos Büntető törvénykönyvben (2012. évi C. törvény a *Büntető Törvénykönyvről*<sup>3</sup>) nem szerepel a verbális agresszió kifejezés. A Btk. Különös része tartalmaz több olyan címszót és paragrafust, amelyekben **verbális bűncselekmények** kerülnek meghatározásra. Ilyenek például a személy ellen elkövetett bűncselekmények köréből a becsületsértés, a rágalmazás és a kényszerítés; a közrend elleni bűncselekmények közül a közveszéllyel való fenyegetés; a vagyon elleni bűncselekmények sorából a zsarolás; a katonai bűncselekmények közül a szolgálati tekintély megsértése, az alárendelt megsértése, és a bujtogatás.

A verbálisan elkövethető bűncselekmények közül a laikusok számára a legismeretebbek a **rágalmazás** és a **becsületsértés**. A hétköznapi értelmezéshez viszonyítva a jog szűkebbre szabja ezen terminusok jelentéstartományát, és meghatározott szituációkra korlátozza a bűncselekményként értékelhető becsületsértő megnyilatkozások használatát (vö. Btk. 226. §, 277. §). A kulturált emberi érintkezési formák megsértésének bizonyos esetei, mint például a durva tapintatlanság, a szitkozódás, a gúnyolódás, a pletykálás stb. helyteleníthetők, de „elkövetőivel” szemben a jog nem, illetve csak bizonyos tényállások megvalósulásakor alkalmaz büntetőjogi felelősségre vonást. Bűncselekmény abban az esetben állapítható meg, ha a becsület csorbítására alkalmas tény állítása, híresztelése, vagy ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használata aljas indokból vagy célból, nagy nyilvánosság előtt, vagy jelentős érdeksérelmet okozva történik (Btk. 226. §), illetve a becsület csorbítására alkalmas kifejezés használata a sértett munkakörének ellátásával, közmegbízatásának teljesítésével vagy közérdekű tevékenységével összefüggésben nagy nyilvánosság előtt történik (Btk. 227. §). Fontos megemlítenünk azt is, hogy a Btk. 231. §-ának (2) bekezdése értelmében a rágalmazás és a becsületsértés csak magánindítványra büntethető. Ez azt jelenti, hogy B1 (bántalmazó) és B2 (bántalmazott) közötti kommunikációban B1 verbális agresszív magatartása csak B2 által előterjesztett, B1 megbüntetésének kívánságát tartalmazó kérelemre büntethető, vagyis tulajdonképpen az minősül becsületsértő kifejezésnek, amit az érintett annak tart (Dobos 2008: 101–113).

- De vajon hol van a határ? Nem a jog területén, hanem a hétköznapi kommunikációban.

<sup>3</sup> <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv>.

- Mennyire kell agresszívnek lenni a beszélőnek ahhoz, hogy az általa mondottakat szóbeli bántalmazásként éljük meg?
- Melyek azok a verbális beszédcselkvések, amelyek kimerítik a becsületsértés kategóriáját, sőt bizonyos értelemben messze túlhaladják azt és a józan ész szabályai alapján, illetve a pszichológusok és pszichiáterek gyakorlatának tanúbizonysága szerint szóbeli bántalmazásnak minősülnek?

Végezetül a témával kapcsolatos két legfontosabb kérdést szeretném megfogalmazni, ami minden generációt érint, és amelyek megválaszolásához hatékonyabb „hasznos” és „innovatív” alkalmazott nyelvészeti segítséget (is) kell(ene) nyújtani gyermekeknek, felnőtteknek és időseknek egyaránt:

- Hogyan ismerhető fel a verbális agresszió?
- Melyek az agresszív megnyilatkozások kivédésére irányuló, hatékony kommunikációs és egyéb védekező stratégiák?

## 11. Erőszakmentes kommunikáció

A stílus maga az ember.  
(G. L. Buffon)

Az erőszakmentes kommunikáció (EMK) módszere általában nem szerepel az alkalmazott nyelvészeti és a kommunikációelméleti szakkönyvek tudományos alaptémái között, jelentősége napjainkban azonban egyre nagyobb a hétköznapi és közéleti kommunikációban egyaránt. Az EMK módszere, melynek kifejlesztése Marshall Rosenberg amerikai pszichológus nevéhez kapcsolódik, az **együttműködést**, az **empátiát**, a beszédpartnerre való odafigyelést, a világos, egyértelmű, őszinte önkifejezést állítja a középpontba, ami végeredményben kommunikációs ’győztes-győztes’ helyzetet és kapcsolatot eredményez a beszédpartnerek számára (Rosenberg 2001). Az EMK szembeállítja egymással az **erőszakmentes** zsiráfnyelvet (az állatvilágban a zsiráfnak van a legnagyobb szíve) és az **erőszakos** sakálnyelvet (a sakál erőszakos és üvölt). Fontos kiemelni, hogy az erőszakmentesség nem gyengeséget jelent, nem egyenlő az önfeladással, hanem **indulatmentességet** és **empatikus nyitottságot** feltételez. Az együttműködő, zsiráfnyelven folyó kommunikáció elemei (pl.: megfigyelés – minősítés nélkül, ítéletmentesen; valódi érzések, érzelmek és igények kifejezése – feltételezések, következtetések és értelmezés nélkül; követelés helyett kérések megfogalmazása stb.) taníthatók és tanulhatók. Annak ellenére, hogy az EMK kidolgozója az állatokkal való hasonlat révén módszertanát részben a mesék világába helyezi, a felnőttek világában is népszerű elvekről van szó, amelyekre érdemes odafigyelni és amelyek a kommunikációra jellemző nagyon fontos kérdésre, a *hogyan?* kérdésére adnak választ. A zsiráfnyelv lehetőséget teremt a tiszta, manipulációmentes kommunikációs helyzet megteremtésére.

Az EMK az intralingvális fordítás és a pragmatika keretein belül is jól értelmezhető kommunikációs módszer, ahol pl. az erőszakos sakálnyelven megfogalmazott

megnyilatkozások együttműködő zsiráfnyelvre történő **nyelven belüli lefordítására** kerül sor (pl.: sakálnyelv: *Olyan a szobád, mint egy disznóól!* – zsiráfnyelv: *Kérlek, takarítsd ki a szobád.*; sakálnyelv: *Ez baromság! Nem tudsz számolni! Hülye vagy!* – zsiráfnyelv: *Azt mondod, hogy heten is elférünk? Gyere, nézzük meg!*).

## 12. Összegzés

Az alkalmazott nyelvészet tárgya és eszköze a szó. A szavaknak erejük és hatalmuk van, amely erő lehet teremtő és romboló. Az alkalmazott nyelvészetnek mint interdiszciplináris tudománynak a hasznossága és innovativitása abban mutatkozik meg, hogy a szavak erejét a teremtés, az alkotás és a világ jobbá tétele felé irányítja. Ennek eddig is óriási szerepe volt, a jövőben azonban ez a szerep a mesterséges intelligencia megjelenésével még több feladatot és felelősséget ró az alkalmazott nyelvészet művelőinek a vállára. A szédítő technikai változások, a szárnyaló mesterséges intelligencia, a fantáziánk határait súroló mélytanulás lehetősége, a mesterséges neuronháló létezése, a rétegekbe rendezett mesterségesek neuronok kommunikációja és a Turing-teljesség ellenére a Juhász Gyula által versbe foglalt alapgondolatok változatlanok maradnak.

Juhász Gyula: Szavak (1934)

Szavak, csodálatos szavak.  
Békítenek, lázítanak.  
Eldöntenek egy életet,  
fölgárnak, mint kísértetek.  
Szárnyalnak, mint a gondolat,  
görnyedve hordnak gondokat.  
Világokat jelentenek,  
meghaltál, ha már nincsenek.  
Dalolnak és dadognak ők,  
gügyögnek, mint a szeretők.  
Ölnek és feltámasztanak:  
szavak, csodálatos szavak.

## Irodalom

- Boga Bálint 2014. *Pillantás a dombról. Válogatott fejezetek az időseledéstudomány területéről*. Budapest: united p.c. kiadó.
- Dobos Csilla 2008. Rágalmazás és becsületsértés: a verbális agresszió mint bűncselekmény. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben*. Eger: EKTF. 101–113.

- Dobos Csilla 2009. Információszerzés vagy manipuláció? A kérdésekhez kapcsolódó előfeltevések és implikációk mint a befolyásolás eszközei. In: Simigné Fenyő Sarolta (szerk.): *A meggyőzéstől a manipulációig*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. 76–84.
- Dobos Csilla 2014. A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8/2, 61–75.
- Dobos Csilla 2019. A fordítói kompetenciaterkép jellemzői a nyelven belüli fordítás esetében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 14/2, 51–72.
- Dobos Csilla 2020. Performatív frazeologizmusok pragmatikai szempontú vizsgálata és intralingvális fordítása. In: Dibóné, Borbély Ágnes – Propszt Eszter – Sárvari Tünde – Szalai Tünde (szerk.): *Kulcs a világhoz. Drahotá-Szabó Erzsébet köszöntése*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 51–62.
- Domschitz Mátyás – Hamp Gábor 2007. A kommunikáció színtereiről. In: Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. Budapest: AKTI-Typotex.
- Endrei Judit 2015. *Korhatártalanul – 50 után is aktívan*. Budapest: Endrei Könyvek Kiadó.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2006. *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Forgács Tamás 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Gadamer, Hans-Georg 1984. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat*. Budapest: Gondolat.
- Gillen, Terry 1999. *A meggyőzés mesterfogásai*. Budapest: Bagolyvár Könyvkiadó.
- Grice, Herman Paul 1997. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris. 213–228.
- Goffman, Erving 1990. A homlokzatról: A rituális elemek analízise a társas interakcióban. In: Síklaki István (szerk.): *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Budapest: Tankönyvkiadó. 11–36.
- Heltai Pál 2011. Nyelven belüli fordítás. In: Geecső Tamás, Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvi funkciók – Stílus és kapcsolat*. Budapest: Tinta Kiadó. 110–123.
- Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Jakobson, Roman 1959. Linguistic aspects of translation. In: Brower, Reuben Arthur (ed.): *On translation*. Cambridge: Harvard University Press. 232–239.
- Kiefer Ferenc 1991. Néhány gondolat az alkalmazott nyelvészetről. In: *Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Nyíregyháza, II. 824–833.

- Labov, William – Fanshel, David 1997. Beszélgetési szabályok. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris. 395–435.
- Margitay Tihamér 2004. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest: TYPOTEX.
- Pilling János 2008. Az orvos-beteg konzultáció. In: Pilling János (szerk.): *Orvosi kommunikáció*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt.
- Quintilianus, Marcus Fabius 2008. *Szónoklattan*. Pozsony: Kalligram.
- Reboul, Anne – Moeschler, Jacques 2000. *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris.
- Rosenberg, Marshall 2001. *A szavak ablakok vagy falak – Erőszakmentes kommunikáció*. Budapest: Agykontroll Kft.
- Simigné Fenyő Sarolta 2003. *Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe*. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Świerczyńscy, Dobrosława – Świerczyńscy, Andrzej 2009. *Szólásmondások többnyelvű szótára – Angol, francia, latin, lengyel, magyar, német, olasz, orosz, spanyol*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Szerdahelyi István (szerk.). 1990. *Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Terestyéni Tamás 2006. *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Budapest: AKTI-Typotex.
- Terts István (szerk.) 2012. *A folyton megújuló nyelvészet. Szépe György nyelvészeti írásaiból tanárok és diákok részére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Watzlawick, Paul – Bavelas, Janet – Jackson, Don 1967. *Pragmatics of Human Communication, A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*. New York: WW Norton & Company.